

УДК 13.130.1

Овчелупова О. М.

МЕРЕЖЕВИЙ ПОРЯДОК ДИСКУРСУ ІНФОРМАЦІОНАЛІЗМУ

Рассматривается проблема научного понимания становления порядка дискурса информационализма. Полагается эпистемологическая корреляция концептов дискурса и идентичности. Делается вывод о том, что эмансипация личности базируется на сетевом порядке дискурса информационализма.

Ключевые слова: дискурс, информационализм, сетевое общество.

The problem of scientific interpretation of the formation of informationalism discourse procedure is examined. It's relied epistemological correlation of discourse and identity concepts. Conclusion is made that emancipation of person bases on network procedure of informationalism discourse.

Keywords: discourse, informationalism, network society.

Формулювання проблеми. У соціальній історії можливе виділення періодів-переходів, у яких маргінальними є переважна частина суспільних відносин. Так, наприклад, «колишнім радянським» доводиться безпосередньо переживати ці маргінальні періоди-переходи: від авторитаризму до демократії; від етатизму до лібералізму; від автаркії до глобалізації; від монометодології до методологічного плюралізму; від індустріалізму до інформационалізму. Ця множинність переходів сучасними суспільствознавцями обґрунтовується останнім як вирішальним. Інформационалізм, у свою чергу, «еманує» нові інтерпретації інтелектуальних і соціальних факторів, наприклад, нові технології, владу ЗМІ, міждисциплінарні дифузії, прагматичний поворот у суб'єктних стратегіях. Усі ці частковості знімаються поняттями «інформаційне або мережеве суспільство» і «комунікація». Часто з останнім поняттям пов'язують поняття «дискурс», маючи на увазі практику, яка має збитковий механізм самоопису соціального буття. І справді, концепт дискурсу дозволяє зрозуміти можливість примату ідеологічних варіацій соціального в транзитивних моментах історії. Проблемним місцем сьогодні є ідентифікація порядку дискурсу інформационалізму як нового ідеологічного фактора виживання соціального суб'єкта.

Розробленість теми. Критичний дискурс-аналіз інформаційно-технологічної парадигми в контексті суперечливих тенденцій глобалізації представлений роботами вітчизняних і зарубіжних учених, наприклад, М. Фуко, А. Греймаса, Ж. Дерріди, Ю. Крістєвої, Л. Філіпса, М. Йоргенсена, Ф. Анкерсміта, Ю. Хабермаса, З. Баумана, В. Л. Іноземцева, О. Г. Данільяна, А. П. Дзєбаня, А. Ю. Кузнецова. Незважаючи на ґрунтовність теоретичного пророблення проблеми, залишається невирішеним питання про особливості конституювання організації дискурсу інформационалізму.

Метою статті є експлікація порядку дискурсу інформационалізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зведення думки до її витоків, які

лежать поза вихідною думкою (наприклад, до архетипів, до тілесних, мовних, сексуальних та інших засновків), відкидається багатьма філософами. В дійсності уникнути редукції думки може тільки «езотерична філософія», яка завжди орієнтована на вирішення життєвих завдань «уряткування» індивіда у своїй власній сучасності. На інші цілі та цінності орієнтується «методологічна філософія» як одна із областей сучасної технології – технології розумової діяльності. Центральним уявленням методологічної філософії є уявлення про мислення, яке підлягає системі правил. Саме в цьому методологічному ключі у другій половині ХХ століття виникає теорія і практика *аналізу дискурсу*.

Термін «дискурс» має багато трактувань. Сьогодні для міждисциплінарного знання узагальнювальним визначенням може бути таке: «Дискурс (від франц. discours – мова) – зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, узятий в аспекті подій; мова, розглядувана як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)» [6, с. 136].

З цієї точки зору, дискурс – це мова, занурена в життя, що безпосередньо переживається, в тому розумінні, що на відміну від терміна «текст» термін «дискурс» не застосовується до діахронних текстів, які синхронно та безпосередньо не переживаються. Оскільки дискурс включає паралінгвістичний супровід мови (міміку, жести), остільки він (дискурс) вивчається спільно з відповідними «формами життя», отже, основним методом пізнання дискурсу повинен бути *системно-структурний* метод пізнання. Очевидно, що такий підхід методологічно обмежений, оскільки не зачіпає обґрунтування традиції (наявного дискурсу) – еволюції дискурсивного мислення. І справді, у роботах відомих методологів сучасності провідним методом пізнання дискурсу є *генетико-історичний* метод.

Сьогодні мова вже не виступає тільки формою існування думки. Між формами мови, формами мислення і формами дійсності, між словом, поняттям та річчю немає і не може бути однозначної відповідності. Тому є декілька причин. Російський учений Н. С. Автономова вважає, що одна із них «пов'язана з умовністю вихідної фізичної основи знака щодо означуваного ним змісту, інша – з тим, що, раз виникнувши, мова набуває певної самостійності, незалежності свого існування, функціонування, історичного розвитку... вона мислиться як така, що розвивається, подібно до природного біологічного об'єкта, ...як відображення історичної своєрідності життя націй та народів, як спосіб впливу на їх мислення» [1, с. 206–207].

Безсумнівно, свідомість та мова вплетені в практичну діяльність людини, однак давно усвідомлено роздільність предметної дійсності та самої людської свідомості. Саме в розбіжності мовних форм з розумовими формами, мови і предметів об'єктивного світу закладена можливість мовної творчості, мовного розвитку. Хоча мова – це перш за все форма зв'язку думки і предмета, думки і дії, однак мова актуально має механізми схоплення «*випереджальної (допонятійної) форми і змісту*», котрі реалізуються у футуристичних побудовах, де безцільна, здавалося б, робота з мовою приводить зрештою до збагачення змістових можливостей. Саме це

має на увазі Г.-Г. Гадамер, коли говорить, що «філософія – це постійне зусилля відшукування мови..., постійна мука браку мови... Словесна знахідка відіграє у філософії явно виняткову роль» [4, с. 34].

Фундаментально випереджальна роль мови виступає як передумова (традиції, наявного знання) усякого мислення, трансляції знань із покоління в покоління. Опосередкованість мовою (мовленням, текстом) суб'єктно-об'єктних відносин не може бути конституїрована поза межами соціокультурного контексту. Тоді мова виступає способом організації ідей, примушенням у способі думки. У сучасній філософії проблематика мови займає таке ж важливе місце, яке в класичній філософії займала проблема свідомості та самосвідомості. Засадою філософського дослідження мови є намагання побудувати альтернативу філософії свідомості та самосвідомості, де мова виступала б абсолютною (безпередумовною) стихією та носієм різного роду передумов. Кінцева точка дослідження – проголошення нової єдності знання з опорою на мовну «субстанцію».

Вважаємо природним розглядати дискурс як об'єкт міждисциплінарного вивчення. Окрім теоретичної лінгвістики, з дослідженням дискурсу пов'язані такі науки і дослідницькі напрями, як комп'ютерна лінгвістика та штучний інтелект, психологія, філософія та логіка, соціологія, антропологія та етнологія, літературознавство і семіотика, історіографія, теологія, юриспруденція, педагогіка, теорія і практика перекладу, комунікативні дослідження, політологія. Кожна з цих дисциплін підходить до вивчення дискурсу по-своєму, однак декотрі з них суттєво вплинули на лінгвістичний дискурсивний аналіз. Оскільки в сучасному гуманітарному знанні в контексті ідей постструктуралізму і постмодернізму дискурс усе більше розглядається як специфічна для конкретної культури і соціуму мовна реалізація, що конструює певний «соціальний порядок», вельми цікаво поглянути на мовну комунікацію з точки зору категоризації соціальних феноменів. Слід зазначити, що в різних культурних та інтелектуальних традиціях поняття «дискурс» і аналіз дискурсу інтерпретується по-різному. Перш за все це стосується французької, американської та німецької традиції.

Загалом же у французькій традиції поняття «дискурс» має широкий спектр значень – від вільної бесіди до методично відрефлектованої філософської розмови. Так, у дискурсі для М. Фуко будуються порядки знання. І якщо це будівництво не завжди приводить до виникнення науки, то завжди є її умовою. «Мова є пізнанням лише в неусвідомленій формі; вона нав'язує себе ззовні індивідам, котрих вона спрямовує мимохіть до конкретних або абстрактних, точних або малообґрунтованих понять; пізнання, навпаки, є ніби мовою, кожне слово якої було б вивчене і кожне відношення перевірене. Знати – означає говорити так, як треба, і так, як це приписує певний підхід розуму; говорити – означає знати дещо і керуватися тим зразком, котрий нав'язаний навколишніми людьми. Науки – це добре організовані мови тією же мірою, якою мови – це ще не розроблені науки» [10, с. 120].

Якщо в праці М. Фуко «Слова і речі» термін «дискурс» застосовується для позначення класичної епістеми, для якої характерна функція репрезентації, то вже у праці «Археологія знання» (див. [9]) поняття «дискурс» набуває термінологічного

змісту. Воно означає, по-перше, загальне поле всіх висловлювань, по-друге, певну групу висловлювань, і, нарешті, по-третє, деяку регулярну практику, відповідальну за певну кількість висловлювань. Висловлювання не відіграють ролі найдрібніших одиниць дискурсу, а беруть на себе функцію всього дискурсу. Що стосується пов'язаного з поняттям «дискурс» поняття епістемі, то у М. Фуко епістема розуміється як загальний простір знання, спосіб фіксації «буття порядку», прихована від безпосереднього спостереження мережа відносин між «словами» і «речами», на основі якої будуються властиві тій чи іншій епістемі коди сприйняття, практики, пізнання, породжуються окремі ідеї і концепції.

Окрім М. Фуко, поняття «дискурс» розроблювалось іншими французькими структуралістами і постструктуралістами. До них можна віднести Ж. Дерріду [5], Р. Барта [3], Ж.-Ф. Ліотара [7]. Термін «дискурс», який розумівся ними як «стиль», описує спосіб говоріння і обов'язково має визначення – який або чий дискурс, бо дослідників цікавить не дискурс узагалі, а його конкретні різновиди, що задаються широким набором параметрів: суто мовними відмінними рисами (тією мірою, якою вони можуть бути чітко ідентифіковані), стилістичною специфікою (яка багато в чому визначається кількісними тенденціями у використанні мовних засобів), а також специфікою тематики, систем переконань, способів міркування та ін. (можна було б сказати, що дискурс в такому розумінні – це стилістична специфіка плюс ідеологія, що стоїть за нею). До того ж, припускається, що спосіб говоріння багато в чому визначає наперед і створює саму предметну сферу дискурсу, а також соціальні інститути, що відповідають їй.

«Дискурс» прозвучав як лінгвістичний термін у назві статті «Дискурс-аналіз» (1952) американського лінгвіста З. Харріса [13]. В повній мірі цей термін знадобився лінгвістиці приблизно через два десятиліття. Власне лінгвістичне використання терміна «дискурс» саме по собі вельми різноманітне, але загалом за ним проглядаються спроби уточнення і розвитку традиційних понять мовлення, тексту і діалогу. Перехід від поняття мови до поняття дискурсу пов'язаний з прагненням ввести у класичне протиставлення мови і мовлення, що належить Ф. де Соссюру, деякий третій член – щось парадоксальним чином і «більш мовленнєве», аніж саме мовлення, й одночасно – таке, що більшою мірою піддається вивченню за допомогою традиційних лінгвістичних методів, більш формальне і тим самим «більш мовне». З одного боку, дискурс мислиться як мовлення, вписане в комунікативну ситуацію і з огляду на це як категорія з чіткіше вираженим соціальним змістом порівняно з мовленнєвою діяльністю індивіда. З другого боку, реальна практика сучасного дискурсивного аналізу сполучена з дослідженням закономірностей руху інформації в комунікації, який здійснюється перш за все через обмін репліками.

У німецькомовному слововживанні «дискурс» – підлегле поняття щодо поняття діалогу. Дискурс є діалог, що ведеться за допомогою аргументів. У Ю. Хабермаса [11] і К.-О. Апеля [2] дискурс – форма комунікації, а саме – такий спосіб комунікації, у якому зіштовхуються різні висловлювання, що явним або неявним чином містять зазіхання на загальнозначущість. Основне припущення теорії дискурсу, яке розвивалось Ю. Хабермасом, полягає в тому, що істина суджень і правильність дій

може бути знайдена на основі раціональних процедур аналізу зазіхань на загальнозначущість, які містяться в цих судженнях і цих діях. Тому в хабермасівській теорії дискурсу, як і в теоріях його послідовників, акцент зосереджений на можливості раціонального обґрунтування нормативних змістів людських висловлювань і дій, звідки випливає така мета, як раціональне вирішення спірних питань. Тоді моральні судження повинні бути обґрунтовані дискурсивно-теоретично і містити опору на формальну раціональність процедур аргументації. Неможливість таких формально-раціональних процедур робить неможливим вирішення конфліктних ситуацій.

Отже, *дискурс в широкому значенні* є комунікативна дія в хронотопному контексті культури. *Дискурс у вузькому значенні* є розмовний стиль.

Зазначимо, що проблемою залишається ступінь евристики концепту дискурсу в теорії пізнання і, відповідно, класифікаційні підходи до множини визначень, що іноді суперечать одне одному. Стає популярним переконання, що концепт дискурсу може раціонально зрозумітися тільки в разі включення в проблемне поле комунікації концепту ідентичності.

Так, у теорії дискурсу суб'єкт не автономний, а визначається саме дискурсами. Крім того, суб'єкт фрагментований, мовби поділений на частини (статуси і ролі). Суб'єкт розуміється як безкінечно незавершена структура, що постійно прагне до цілісності та єдності. Цілісність уявляється суб'єктом. Ідентичність є еквівалентом ідентифікації з чим-небудь. І це «що-небудь» – позиції суб'єкта, котрі людині пропонують дискурси. Дискурс забезпечує поведінкові інструкції людям щодо того, що слід ототожнювати, наприклад, із чоловіком («активність») і жінкою («пасивність»). Люди повинні діяти відповідно до цих інструкцій.

Розуміння персональної ідентичності в теорії дискурсу Е. Лакло і Ш. Муфф зводиться до таких положень: суб'єкт розщеплений, він ніколи не стає самим собою; суб'єкт набуває своєї ідентичності в дискурсах; ідентичність – це ідентифікація людини із суб'єктивною позицією в структурі дискурсу; ідентичність утворюється дискурсивно за посередництвом ланцюжків еквівалентностей, у яких знаки сортуються і пов'язуються в ланцюжки на протиположності іншим ланцюжкам; ці ланцюжки визначають те, чим суб'єкт є і чим він не є; ідентичність завжди організована відповідно до принципу відносності – суб'єкт є чимось, тому що він протиставлений чомусь, чим не є; ідентичність, як і дискурси, мінлива; суб'єкт розщеплений або децентрований, він має різні ідентичності, згідно з тими дискурсами, частиною котрих він є; суб'єкт – надвизначений, він завжди має можливість іншої ідентифікації у певних ситуаціях, тому ця особистість умовна, тобто можлива, але не обов'язкова [8, с. 75–76].

Прибічники теорії дискурсу розглядають колективну ідентичність або групу згідно з тими ж самими принципами, що й індивідуальну ідентичність. Вважається, що немає об'єктивно наявних груп як «даності», оскільки не існує об'єктивних умов, які визначають поділ соціального простору на групи. Індивіди завжди мають кілька ідентичностей, що й визначає їх приналежність до різних груп; формування груп – процес суто дискурсивний. Таким чином, у межах соціології знання під ідентичністю

розуміють інтегрованість людини та суспільства, їх здатність до усвідомлення самототожності і відповідь на питання: «Хто я такий?»).

Гадаємо, що синтез концептів дискурсу та ідентичності буде раціональним у нашому дослідженні.

Тема ідентичності стає актуальною за умов глобального домінування капіталізму, режим котрого створює умови для виникнення екстраординарної соціальної мобільності, що, у свою чергу, веде до маргінальності самосвідомості або кризи ідентичності. Створюються умови для становлення історично нової форми спільноти – людства. Ця форма спільноти різуче відрізняється від традиційних – роду, племені, народності, нації. Ці спільноти розумілись як близькість і соціальна єдність, цілісність, організовані за посередництвом локально-просторових комунікацій, наприклад, стежок і доріг. Сучасне застосування інформаційно-комунікативних технологій у повсякденному житті змінює поняття спільноти. Комунікація людства принципово здійснюється за посередництвом електронних потоків Мережі в on-line режимі. Вочевидь, людство здатне необоротно об'єднатися тільки в електронному, кібер-просторі [12]. Віртуальний кібер-простір людства дає більше мобільності індивіду, ніж локальний, фізико-географічний простір традиційних спільнот. Актори знаходять анонімність – основні параметри ідентичності, наприклад, стать, раса, національність у віртуальному просторі легко реінтерпретуються. Індивід стає гіпермобільним щодо ідентичності – сам конструює свою, мережеву ідентичність. Мережева ідентичність уже не переживається особистістю як неподоланна «даність» колишніх культурно-історичних типів ідентичності. Тут можливий вибір соціального контексту, а саме – які соціальні відносини культивувати, а які ні. І якщо порядок дискурсу модерна намічав тенденцію вирішення проблеми емансипації ідентичності переведенням із «даності» в «завдання», але як дисципліну і примус, то порядок дискурсу інформаціоналізму легітимізує *самоідентифікацію* соціального суб'єкта як його *вільний*, отже, усвідомлений і моральний вибір. Тут режим ієрархії централізму «знімається» режимом нонієрархії Мережі.

Висновки. Основна функція комунікації – досягнення соціальної спільноти за умови збереження індивідуальності кожного її елемента. Якщо раніше (природничо-історична епоха розвитку суспільств) мова вважалась лише засобом комунікації, то тепер сама комунікація занурюється в структури мови, стає простором, у котрому розгортаються ті чи інші мовні форми. Такий поворот відкрив горизонти для штучно-технічного ставлення до організації комунікації. За рахунок конструювання, що стало масовим, мовних і знаково-семіотичних засобів, комунікація стала оштучнюватися, набуваючи різних свідомо організованих форм. Діяльність щодо *вільної* маніпуляції символічним ресурсом базується на мережевому порядку дискурсу інформаціоналізму.

Література:

1. Автономова Н. С. Рассудок. Разум. Рациональность / Н. С. Автономова. – М. : Наука, 1988. – 286 с.
2. Апель К.-О. Трансформация философии / К.-О. Апель ; пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. – М. : Логос, 2001. – 339 с.

3. *Барт Р.* Разделение языков / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс ; Универс, 1994. – 616 с.
4. *Гадамер Г.-Г.* Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер ; пер. с нем. – М. : Искусство, 1991. – 367 с.
5. *Деррида Ж.* Differance / Ж. Деррида ; пер. Е. Гурко // Гурко Е. Тексты деконструкции. Деррида Ж. Differance / Е. Гурко. – Томск : Водолей, 1999. – 160 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 628 с.
7. *Лиотар Ж.-Ф.* Ситуация постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5–6. – С. 15–38.
8. *Филлипс Л. Дж.* Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Дж. Филлипс, М. В. Йоргенсен ; пер. с англ. – Х. : Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.
9. *Фуко М.* Археология знания / М. Фуко ; пер. с фр. ; общ. ред. Бр. Левченко. – К. : Ника-Центр, 1996. – 208 с.
10. *Фуко М.* Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М. : Прогресс, 1977. – 487 с.
11. *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – М. : Наука / Интерпериодика МАИК, 2006. – 345 с.
12. *Черниенко В. А.* Гипермобильность сетевой идентичности / В. А. Черниенко // Інтегровані комп'ютерні технології в машинобудуванні ІКТМ-2007 : тези доповідей : міжнар. наук.-тех. конф. – Х. : НАУ «ХАІ», 2007. – С. 624–625.
13. *Harris Zellig Sabbetai.* A Theory of Language and Information: A Mathematical Approach, 1991.